

A halál mint álom.

Az újszövetségi álomeszkatológia a görög sírfeliratok tükrében

A kutatás tárgya

Dolgozatunkban arra a kérdésre kerestük a választ, hogy miért és milyen értelemben használja az Újszövetség az *alvók*, *elaludtak*, illetve az *alvás* képét a halottakra, illetve a halálra? Ez általános, közhelyszerű(nek tűnő) kép, amely nemcsak az ókori Keleten, a görög–római kultúrában, hanem feltehetően minden nemzeti mitológiában megtalálható, ezért könnyen arra a megállapításra juthatunk, hogy az Újszövetség is közhelyszerűen, minden különösebb teológiai intenció nélkül használja.

Dolgozatunkban amellet érvelünk, hogy az alvás képe, amelyet az Újszövetség következetesen csakis és kizárólag a hívők (és ószövetségi kegyesek) halálával kapcsolatban használ, teológiai – és közelebről eszkatológiai szempontból – nem lehet érdektelen, mellékes és semleges. Megkíséreltük hitelt érdemlően bebizonyítani, hogy az *alvás* nem pusztá eufemizmus az Újszövetségben, nem egyszerűen a halál szinonimája, amely minden további nélkül behelyettesíthető, sőt: behelyettesítendő a halállal, hanem beszédes és élénk metafora; olyan kép, amelyet az újszövetségi szerzők alkalmasnak találtak arra, hogy akárcsak más eszkatológiai képek – a földbe vetett gabonamag, a mezítelenség, a hazaköltözés, a kiköltözés – megsejtessen valamit a hívők posztmortális létezésének titkából.

Az újszövetségi alvás képének a dekódolásához főként, de nem kizárólag az ógörög sírfeliratokat hívtuk segítségül. Ezeket a sírszövegeket tematizáltuk, elemeztük, megállapítottuk a sírfeliratok álmokképzete(i) és az újszövetségi alvás-metafora közötti analógiákat, ellentéteket, illetve szembetűnő polémiákat. Az átfogóbb megértés érdekében kitértünk a görög mitológia, az ógörög mesevilág, a görög kultuszok és temetési gyakorlatok, illetve a zsidóság irodalmának a halállal/álommal kapcsolatos képzeteire is. Mindezt azért tettük, hogy jobban érzékelhessük, észlelhessük az alvás képét, ezt az egyszerre sokatmondó és talányos metaforát, amelyet az Újszövetség szerzői és a későbbi keresztyén nemzedékek is olyannyira megbecsültek.

A kutatás módszere

Mivel az alvás-/álommetafora nem újszövetségi „találmány”, továbbá mivel a keresztyénség ugyan a zsidóságban született, de – mondhatni – kora gyermekkorától kezdve a görög–római kultúrában növekedett, kutatásunknak figyelembe kellett vennie, hogy az alvás/álom mint halálszimbólum miként jelenik meg a görög mitológiában, az ógörög mesevilágban, a kultuszokban, a temetési gyakorlatokban, különösen pedig a görög sírfeliratokon. Ez utóbbi azért is kiemelkedően

fontos, mert a sírszövegek – az Újszövetséggel ellentétben – legtöbbször igencsak színesen és közlékenyen beszélnek arról, hogy miként kell értenünk a halál hasonlóságát az alváshoz/álmhoz. Természetesen azt sem hagyhattuk figyelmen kívül, hogy miként kezeli az Ószövetség, illetve a zsidóság kánonon kívüli irodalma ezt a metaforát.

Dolgozatunk tekintélyes részét az ógörög sírfeliratok bemutatása (tematizálása, értelmezése) teszi ki. Mintegy ötven olyan sírfeliratot elemeztünk, amelyekben az alvás/álm a halál szimbólumaként jelenik meg. Témánk szempontjából azon szövegeket tekintettük relevánsoknak, amelyek az álm képével, az alvással, nyugvással kapcsolatos különböző igékkel vagy éppen a túlvilági gondtalanságot kifejező melléknevekkel, illetve a fáradozásoktól való megnyugvást kifejező szókapcsolatokkal beszélnek a halálról. Minden egyes sírfeliratot egyedi darabnak tekintettünk. Ezt azért tartottuk különösen is fontosnak, mert ezekben a szövegekben a halál/álm olykor valóban klisé, hatástalan, minden érzelmi, gondolati töltetet nélkülöző közhely. Esetről esetre döntöttük el, hogy a halál-álm képnek van-e emocionális töltete az adott sírszövegben, kapcsolódik-e hozzá valamilyen hiedelem akár negatív, akár pozitív értelemben. Néhány kivételtől eltekintve nem törekedtünk arra, hogy művészileg is értékelhető fordításokat készítsünk, mert célunk az volt, hogy megbízható, inkább hű, mint szép munkaszövegek álljanak a rendelkezésünkre.

Ami az Ószövetség és a zsidóság kánonon kívüli irodalmának azon szövegeit illeti, amelyek a halálról az alvás/álm képével beszélnek, azokat nagyobb egységként általános elemzésnek vetettük alá. Figyelembe véve, hogy az alvás/álm képe századokon át használatban maradt, a szövegeket egy idővonalra helyezzük. Azért jártunk el így, hogy lássuk, mennyire változtak meg a képhez kapcsolódó képzetek az idők során. Külön rákérdeztünk arra is, hogy lehet-e beszélni az Ószövetség háttérében felsajló néphitről, és annak halál/álm képzeteiről, illetve azzal egy időben létező és azzal többnyire szemben álló „hivatalos” vallásosságról, valamint annak halál-/álmfelfogásáról. A kettő közötti különbségek árnyalták és gazdagították látásmódunkat.

Az elemzett újszövetségi textusokat illetően módszerünk az volt, hogy külön tárgyaltuk a páli levelek és külön az evangéliumok alvás-/álmmetaforáját. Elsősorban – bár nem kizárólagosan – azokra a textusokra figyeltünk, amelyek az alvás vagy álm képét kifejezetten a feltámadással, annak megkérdőjelezésével/ tagadásával vagy a parúziával kapcsolatban, illetve a halál vonatkozásában használják. Az alvás képének jelentését minden esetben az adott, szűkebb gyülekezeti, illetve a tágabb hellenista kontextus figyelembevételével igyekeztünk meghatározni. Pál apostol esetében amellet érveltünk, hogy komoly létjogosultsága van egy olyan kísérletnek, amely a későbbi levelek eszkatológiai képei és gondolatai felől

próbálja megérteni, dekódolni az alvás metaforáját. Külön fejezetet szántunk arra, hogy mintegy eszkatológiai keretbe helyezzük az Újszövetség halállal és fel-támadással kapcsolatos gondolatait. Ezt azzal a céllal is tettük, hogy árnyaljuk, finomhangoljuk korábbi megállapításainkat.

A kutatás eredményeinek összefoglalása

A görög–latin irodalom, illetve a sírfeliratok behatóbb ismeretének hiányában számos vagy inkább számtalan teológus gondolja úgy, hogy az újszövetségi alvás képében nem kell és nem érdemes komolyabb teológiai mondanivalót keresnünk. A körülbelül félszáz bemutatott és elemzett sírfelirat, a zsidóság kanonikus és kánonon kívüli irodalma, vagy akár a hellenisztikus képzőművészeti ábrázolások kellőképpen meggyőzhettek arról, hogy az alváshoz/álmhoz rendkívül változatos képzetek kapcsolódnak. Az alvás/álm tehát meglehetősen sokrétű és összetett metafora, amelyet hiba lenne elintézni annyival, hogy mindig és minden esetben klisé, közhely, üres és különösebb tartalom nélküli beszédmod. Az a tény, hogy az Újszövetség olyannyira magától értetődően, és kizárólag a Krisztus-hívőkkel kapcsolatban használja az alvás képét, jelzi, hogy az újszövetségi szerzők az alvás metaforájához eszkatológiai üzenete(ke)t kívántak kötni. Az is tény azonban, hogy – a görög sírszövegekkel ellentétben, ahol szinte mindig egyértelmű, hogy milyen képzetek kapcsolódnak az álomhoz – az újszövetségi alvás-metafora önmagában nem vagy alig értelmezhető. A görög sírfeliratokból, az Ószövetségből, a zsidóság kánonon kívüli irodalmából kirajzolódó háttérinformációk nélkül voltaképpen lehetetlenség is volna értelmezni. Az analógiák, kölcsönhatások, ellentétek, sőt polémiák feltérképezése segített abban, hogy megnyíljon számunkra ez a beszédes, élénk, ám eléggé mostohán kezelt metafora.

Dolgozatunkban megvizsgáltuk az ókori görög mondák, a mitológia, a misztériumvallások és a temetési szokások álommal/alvással mint jelenséggel, illetve az álommal/alvással mint halálszimbólummal kapcsolatos képzeteit. Az álommal/alvással és az álomként megjelenített halállal kapcsolatban egyaránt találtunk negatív, illetve pozitív képzeteket.

1. Az álommal/alvással mint jelenséggel kapcsolatos negatív képzetek:
  - az alvás/álm ellenséges erő, amely kiszolgáltatottá teszi az embert;
  - az álm veszélyes a lélekre nézve, mivel a Léthébe való alámerülést jelenti.
2. Az álommal/alvással mint jelenséggel kapcsolatos pozitív képzetek:
  - az álm a lelket földöntúli, extatikus élményekben részesíti.
3. Az álommal/alvással mint halálszimbólummal kapcsolatos negatív képzetek:
  - a halál örök és hosszú álm, amelyből nincs ébredés;
  - a halál/álm mindenestül elpusztítja az embert.

4. Az álommal/alvással mint halálszimbólummal kapcsolatos pozitív képzetek:
- a halálban végződő álom az istenek legnagyobb ajándéka;
  - a halál/álom bizonyos értelemben tudatos állapotnak tekinthető;
  - a halál/álomban a lélek megszabadul a test nyűgétől.

Utaltunk arra, hogy a kulturális hibridizáció miatt ezek a képzetek akár egy-egy poliszon, közösségen belül is egymás mellett léteztek egy adott korban, illetve századokon át is fennmaradtak.

A sírfeliratok vizsgálata során ugyancsak kiderült, hogy az alvásnak/álomnak mint halálszimbólumnak egyformán lehet negatív, illetve pozitív töltete. A halál/álom rendkívül képlékeny és diffúz metafora, amelyhez negatív és pozitív síron túli képzetek egyaránt kapcsolhatók.

1. A halálhoz/álomhoz kapcsolódó negatív képzetek:

- a halál/álom véglegesen lezárja az életet; az érzékelés, az élet bármilyen formája gyakorlatilag megszűnik; a halálból/álomból nincs ébredés;
- a halál/álom átlépés a Hádészbe; az élet, pontosabban a létezés nem függesztődik fel teljesen, de árnyékszerűsége, örömtelensége miatt nem nevezhető valódi életnek;
- a halál/álom visszatérít az őszállapotba; az emberi személy valójában ebben az esetben is megszűnik, csupán lényének alkotóelemei maradnak meg megváltozott formában.

2. A halál-álomhoz kapcsolódó pozitív képzetek:

- a halál/álom a halál tagadását jelenti;
- a halálban/álomban a lélek az égi szférákban tartózkodik (Olümposz, elíziumi mezők);
- a halál/álom túlvilági gondtalanság, szenvedésmentesség, szinekúra.

A fenti halál-álom képzeteket rendkívül nagy idő- és térbeli szórásban, azaz a Mediterráneumban és a görög–római kultúra peremvidékein, a hellenizmus korától kezdve századokon át megtaláljuk változatlanul.

Változatos képet kaptunk a halál/álom képzetéről az Ószövetségben, illetve a zsidóság kánonon kívüli irodalmában is. Az Ószövetségben a halállal/álommal kapcsolatban két elképzelés körvonalazódik:

- halál-álomban akár megőriznek a holtak valamilyen fokú tudatosságot, akár – még ha „vannak” is valahol – bármiféle tudatosságot nélkülöznek, és Isten gyakorlatilag lemond róluk; a halottak nem maradnak kapcsolatban Istennel (Zsolt 39,14);
- a halálból/álomból, akár öntudatlanságként, akár valamilyen félig-meddig tudatos állapotként képzelik el, lehetséges a felébredés; Isten nem mond le véglegesen a holtakról (Dán 12,2).

A zsidóság kánonon kívüli irodalmában pedig a következő halál-/álmokképzetekkel találkozunk:

- a halál/álmom olyan végérvényes állapot, amelyben nem áll be semmilyen pozitív vagy negatív változás (JSiráák 46,20; vö. JSiráák 41,4);
- az örök alvás csupán a testet érinti; ez az alvás azonban végleges volta ellenére örömteli alvás, mivel a lélek az örök hazában lehet, feltámadás viszont nincs (Jubileumok könyve 36,18);
- a halál/álmom a testet érinti, a lelket Isten magához veszi és megőrzi a feltámadásig (IJób 52,10–11; 4Ezsdr 7,32; 2Báruk 30,1).

Az álmom (alvás) tekintetében releváns nyolc újszövetségi textus behatóbb vizsgálata, valamint az alvás (álmom) és felébredés képzetének teológiai összevetése során arra a megállapításra jutottunk, hogy a páli (újszövetségi) használatban az alvás komplex metafora, amely egyszerre két eszkatológiai hittényt kíván hangsúlyozni:

1. Az alvás/álmom nem választ el Krisztustól. A hívő ember nem hal meg, csupán alszik, illetve ha meghal is él. Nem hull ki még ideiglenesen sem a létből, sőt ebben az alvás-/álmomállapotban a hívő közelebbi, bensőségebb kapcsolatba kerül Urával.

2. A halálban/álmomban ugyanakkor az emberi személy visszaszorításon is át esik:

- a halál/álmom felfüggeszti a társakkal addig ápolt viszonyt;
- megszünteti az emberi személy teremtésbeli test-lélek egységét.

A felébresztés az emberi személynek ezt a szociális és antropológiai értelemben vett redukcióját írja felül, mivel:

- visszahelyez abba a társakkal való közösségbe, amelytől a halál/álmom megfoszt;
- helyreállítja az emberi személy test-lélek teremtésbeli egységét.

A tükör, vagyis az ógörög sírfeliratok (és részben az Ószövetség, és főleg a kánonon kívüli zsidó irodalom) tükré, amelyet az újszövetségi álomeszkatológia elé tartottunk, használhatónak bizonyult. Észre kellett vennünk, hogy a hellenista elképzelések mennyire átítatták az alvás inkább keleti (Marbury Ogle) képzetét is. Ez az átítatódás – miként a hellenizmus korának zsidó irodalma jelzi – jóval Pál apostol kora előtt elkezdődött. Pál apostolnak és az újszövetségi szerzőknek olyan eszkatológiai szótár állt a rendelkezésére, amelyben az alvás képzeete is kezdett határozott kontúrokat kapni. Az apokaliptikus irodalomban hovatovább azt a reménységet fejezte ki, hogy miközben a test alszik, a lélek a feltámadásig/felébredésig Istennél, Istennel van. Az a tény, hogy egy ilyen eszkatológiai szótár állt az újszövetségi szerzők rendelkezésére, nem feltétlenül jelenti azt, hogy az alvásmetafora pontosan ugyanazt fejezi ki az Újszövetségben, mint az apokalip-

tikus irodalomban, ám nyilvánvaló, hogy az Újszövetség szerzői reagáltak, reflektáltak az alvásmetaforában megfogalmazódó képzetekre. Továbbá: az újszövetségi szerzők nem egyszerűen csak krisztianizálták a rendelkezésükre álló eszkatológiai szótárt, hanem a Krisztusba vetett hit dinamikájának ösztönözésével kreatív módon, illetve a sajátos gyülekezeti szempontokra odafigyelve formálták és újszerűen gazdagították azt.

Miként ezt az újszövetségi álomeszkatológia és a görög sírfeliratok képzetei között megállapítható analógiák, kölcsönhatások, polémiák jelzik, az újszövetségi szerzők hasonlóképpen reflektáltak a sírszövegekben megjelenő hellenisztikus képzetekre is. Az alvás mint halálmetafora pedig ebben a reflektálásban tisztul(hat) és határozott kontúrokat nyer(het)et. Az álom/alvásmetafora, amelyhez egyaránt kapcsolhatók negatív (védtelenség, izoláltság, kiszolgáltatottság) és pozitív (intenzív boldogságélményt, felüdülés, pihenés, a test nyűgétől való megszabadulás) elképzelések, rendkívül alkalmas volt arra, hogy komplex módon egyszerre fejezze ki a síron átívelő élet keresztyén reménységét, és a pusztán lelki létezés „elégtelen” voltát, sőt ez utóbbitól való viszolygást is (vö. 2Kor 5,2–4). Alkalmas volt annak érzékeltetésére, hogy a hívő ember számára a halál, a Krisztusban elalvás egyszerre vesz el és ad. Sőt úgy ad, hogy elvesz, és úgy vesz el, hogy ad. Az alvás mindenképpen az élettel kapcsolatos metafora. Homályos, zavarba hozó metafora, de éppen az a lényege, hogy zavarjon, zavarba hozzon, sokkoljon, és így ráébresszen arra a valóságra, hogy Isten szemszögéből, aki „meghal is él” (Jn 11,25). Ugyanakkor a feltámadás/a felébresztés gondolata azt jelzi, hogy a halálban/álomban – még ha nem is választ el Krisztustól – változásnak kell beállnia.

Tézisek

1. A görög sírszövegek álomképzete rendkívül heterogén. Az álom jelenthet totális megsemmisülést, de jelentheti akár ennek gyökeres ellentétét is: boldog és teljes életet a túlvilági szférákban. E két véglet között pedig az álomhoz számos más képzet is kapcsolódik. Ugyanez a heterogén jelleg figyelhető meg a görög mítoszokban, mesékben és kultuszokban is.

2. Ahogy közeledünk időben a császárkorhoz, a görög sírfeliratok halál-/álomképzete egyre inkább pozitív töltetűvé válik. Ez a változás két fokon is észlelhető: a) az álom mint állapot egyáltalán nem valamilyen mozdulatlan, passzív létmód, hanem egy magasabb tudatszint, amely kiszabadítja a lelket a test béklyóiból, és így a lélek az istenekhez emelkedhet; b) az alvás mint halálba lépés a földi élet-hez képest valójában „átlényegülés”, megistenülés vagy megérkezés a valódi otthonba.

3. A halál alvásként vagy álmoként való elképzelése végigvonul az Ószövetségben, valamint a zsidóság kánonon kívüli irodalmán. Ezek az elképzelések változtak az idők folyamán, illetve egy adott történelmi korszakban sem egységesek. Attól függően, hogy az alvást végérvényesnek vagy időlegesnek képzelik el, illetve hogy lehetséges-e az álomból való ébredés vagy sem, egészen más az alvás/álmok mind emocionális, mind gondolati „töltete”.

4. Az intertestamentális kor zsidó irodalmának a halál/álommal kapcsolatos képzetei azt jelzik, hogy a hagyományosan zsidónak tartott gondolatok, a (feltámadás, az Úr napja) és a görög képzetek (a lélek halhatatlansága) kombinációja már az intertestamentális korban elkezdődött, és természetesen folytatódott a születő keresztyénség korában is. Nem Pál apostol, nem az Újszövetség teológusai voltak az elsők, akik elvégezték az általunk ellentmondásosnak észlelt különféle képzetek kombinációját. Számukra már rendelkezésre állt egy olyan „eszkatológiai” szótár, amelyet kreatív módon használhattak.

5. A görög sírfeliratok álmoképzete és az újszövetségi alvásmetafora közötti hasonlóságok és ellentétek, látható és egyértelmű polémiák azt jelzik, hogy az újszövetségi szerzők és kiváltképpen Pál reagáltak és reflektáltak a sírfeliratokban megfogalmazódó képzetekre.

6. A halállal kapcsolatba hozott alvás nem pusztán eufemizmus az Újszövetség használatában, hanem beszédes, „sokkoló” metafora, amelyben még sztereotip használatakor is benne rejlik a halál tipikusan keresztyén szemlélete. Az alvás metaforája kettős értelmű az Újszövetségben. Egyrészt azt jelzi, hogy az alvásként elképzelt halál nem választ el Krisztustól, sőt a halált követően a hívő bensőségesebb, közelebbi kapcsolatba kerülhet Urával; másrészt a halál/álmok felfüggeszti a társakkal ápolt viszonyt, illetve megszünteti az emberi személy teremtésbeli test-lélek egységét. Az alvás a halál metaforájaként – bizonyos hangsúlyeltolódásokkal – mind a páli levelekben, mind az evangéliumi hagyományban egyszerre jelent gazdagodást és többletet a földi léthez viszonyítva, illetve összezsugorodást az ember szociális és antropológiai állapotának (*conditio*) szempontjából.

7. Ehhez képest a feltámadás/felébresztés abban az értelemben hoz változást, hogy egyrészt helyreállítja az emberi lényt a maga testi-lelki egységében, másrészt visszahelyez egy olyan, ám mégis más testvéri *communio*-ba, amelytől a halál megfosztott, akár csak az alvót az alvás az ébren lévő és alvó embertársaktól. Az alvó felébresztése vagy inkább felébresztése azt jelenti, hogy az alvásban összezsugorodott emberi lény új, mennyei testet kap. Osztozik Ura létmódjában. Az Újszövetség szerint ez a felébresztés/felébresztés nem egyéni, hanem kollektív módon, az emberi történelem végén, az időskála egy majdani pontján fog bekövetkezni.

8. Az alvás metaforája bátorítja a Szentírás olvasóját, hogy ne csupán halálon inneni perspektívából emlékeztesse magát arra, hogy többek vagyunk, mint pusztán test ennek minden vonatkozó imperatívuszával, hanem halálon túli perspektívából is figyelmeztesse magát arra a tényre, hogy többek vagyunk, mint pusztán lélek. A test nem silányabb a léleknél. Egyáltalán nem, hiszen Isten megbecsüli azt.

Ledán M. István

